

The article is devoted to the syntactic analysis of word building formants that group word building meanings of verbs in the modern Ukrainian language. Predicative and non-predicative functions of verbal prefixes of word building verbal categories locative are analyzed.

Key words: word building category, locative, prefix, verb, predicate, argument.

І.М. Черненко

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ НОМІНУВАННЯ ТЕРМІНІВ ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті зроблено спробу аналізу запозичених термінів, що функціонують в українській мові у сфері туризму. Окреслено деякі особливості їхньої словотвірної та семантичної адаптації; виявлено найчастотніші тематичні групи запозичених термінів.

Ключові слова: запозичення, словотвірна адаптація, семантична адаптація, внутрішньомовні та позамовні чинники запозичення.

Відкритість лексико-семантичних підсистем є однією із найважливіших властивостей мови; саме вона здатна забезпечувати безперервність мовного функціонування. Словниковий склад мови, як відомо, безпосередньо пов'язаний із позамовною дійсністю і є дуже чутливим до тих змін, які відбуваються у житті носія мови – народу.

З давніх-давен торгівельні, економічні та культурні зв'язки між народами сприяли проникненню в різні мови іншомовних слів. Так само й українська мова збагачувалася й збагачується іноземними елементами й словами. Тому проблема питомого й запозиченого в українському термінознавстві стає дедалі актуальнішою.

В умовах мовних контактів одним із найпоширеніших видів лексичних інновацій є перенесення лексичного матеріалу з однієї мови в іншу – запозичення іншомовних лексем [6, 107]. Вивчення запозичень становить інтерес як на синхронічному, так і на діахронічному рівнях розвитку мови. Розгляд запозичених лексем у діахронічному аспекті, як зауважує І.Сушинська, “дає змогу простежити шляхи їх залучення в українську мову, поширення та активізацію процесу їх вживання, специфіку графічної, фонетичної, граматичної та семантичної адаптації. У синхронічному аспекті перспективним напрямком досліджень є окреслення семантичного обсягу іншомовних слів, виокремлення предметно-тематичних груп, аналіз семантичних відношень всередині групи” [14, 268]. Аналізу цієї проблеми присвячена достатньо значна кількість досліджень як загальнотеоретичного, так і прикладного характеру (В.Акуленко, В.Аристова, Ю.Белей, О.Боровська, О.Гурко, І.Кочан, Л.Крисін, Л.Мацько, О.Муромцева, Г.Онуфрієнко та ін.).

Метою цієї наукової розвідки є спроба здійснення комплексного дослідження іншомовних термінів з галузі туризму на структурно-словотвірному та лексико-семантичному рівнях.

Розглядаючи запозичення як один зі способів поповнення термінології з галузі туризму, насамперед, необхідно з'ясувати, що ж слід розуміти під «запозиченням» і які терміни можна вважати запозиченими. У мовознавчій літературі маємо різні найменування іншомовних слів, що входять до лексичного складу певної мови: іншомовні вкраплення, запозичення, іноземні слова, варваризми, інтернаціоналізми, міжнародні лексеми тощо. Найуживанішим серед цих лексем є термін “запозичення – звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже існуючих і позначення невідомих раніше предметів” [2, 68]. Як правило, цим терміном позначають і акт, у результаті якого одна мова засвоює елемент іншої мови, і сам запозичений елемент.

Важливу увагу при аналізі запозичуваних елементів слід приділити проблемі структурних мовних рівнів, на яких відбуваються запозичення. Так, на думку В.Аристової, запозичення фонем і морфем не слід прирівнювати до запозичень слів, оскільки “одиноці або елементи різних мовних рівнів поводять себе при запозиченні неоднаково”. Тому науковець пропонує розрізняти “первинні елементи, що здатні самостійно переходити з однієї мови до іншої, несуть основну мовленнєву інформацію й наділені відносною самостійністю (лексичні, семантичні, синтаксичні та стилістичні елементи) та вторинні елементи, які не здатні до самостійного переходу в іншу мову (фонетичні, фонологічні та морфологічні)” [1,6].

Відомий мовознавець Л.П. Крисін вважає, що елементи, які переходять з однієї мови в іншу, можуть бути одиницями різних рівнів структури мови – фонології, морфології, синтаксису, лексики, семантики. При цьому запозичення слів – найтипівіший випадок запозичення; запозичення фонем – найрідкісніший, який залежить від ступеня контакту двох мов; запозичення морфем відбувається переважно у складі слова; виділення морфем здійснюється на основі словесного ряду, до складу якого входять слова із загальним лексичним значенням, для яких характерна повторюваність якого-небудь структурного елемента (напр., *бізнесмен, бармен, спортсмен*); синтаксичне або структурно-синтаксичне запозичення відбувається тоді, коли конструювання фраз у мові зазнає впливу іншомовних синтаксичних конструкцій; семантичне запозичення – це поява у слові значення "під натиском" іншомовного зразка [7, 18-19].

Подібної ж думки щодо запозичуваних елементів (фонем, морфем, слів, синтаксичних та семантичних елементів) притримується С.В. Семчинський. Учений вважає, що термін "запозичення" стосується не лише лексичних елементів, бо запозичуватись можуть і фонemi, і засоби словотвору, і моделі словотворення, і окремі морфemi, і схеми словосполучень, і фразеологізми, і схеми речень, і граматичні категорії, і навіть флексії [13]. Проте частотність запозичування тих чи інших елементів або моделей не є однаковою.

Як переконаємося, проникнення іншомовних одиниць до українських терміносистем загалом, і терміносистеми галузі туризму зокрема, відбувається з різною інтенсивністю на кожному з етапів формування й функціонування систем.

Залучення запозиченої лексики зумовлене зовнішніми та внутрішньомовними чинниками. До першої групи належать, передовсім, контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного положення, так і потребами спільного розв'язання певних політичних та економічних проблем, культурним і науковим обміном. У цьому контексті розрізняють безпосередні контакти, що здійснюються рідними мовами двох або більше народів, і контакти опосередковані, що реалізуються за допомогою іншої мови. Існування тісних і безпосередніх контактів з якимось народом не завжди зумовлює процес інтенсивних запозичень саме з мови цього народу. І навпаки, контакти віддалені, опосередковані можуть викликати активний приплив запозичень із мов народів, з якими мова-реципієнт безпосередньо не пов'язана. [10, 100].

Мовами-донорами для термінів туризму є, насамперед, такі європейські мови, як англійська, французька, німецька, голландська. Саме з цих мов до поповнювався й поповнюється термінофонд української термінології з галузі туризму. Такі одиниці є як загальнотуристськими термінами й поняттями, так і такими, що обслуговують окремі види туризму. Наприклад: *ботель, ваучер, караванінг, кемпінг, мотель, пекідж-тур, тревел-чек, флотель* (англ.); *тур, туризм, турист, вояж, інклюзив-тур, турне* (фр.); *айсбаль, айсфіфі, альпеншток, бремсберг, рюкзак, бергширунд, контрфорс, комин, лавина, рандкльофт, ригель, фірн, цирк* (нім.); *лаг, лоція, оверкіль, оверштаг, шлюпка, штурман (походу), ялик* (голл.) тощо.

Окрему групу в термінології туризму складають терміни, утворені з елементів класичних мов – грецької та латинської та їх комбінуванням між собою, а також з елементами різних європейських мов. Наприклад: *бальнеологія* (лат. + гр.), *рекреалогія* (лат. + гр.); *дендрарій* (гр. + лат.); *картографія* (лат. + гр.), *картодіаграма* (лат. + гр.), *картограма* (лат. + гр.); *геокаліметрія* (гр. + лат. + гр.); *авіатариф* (лат. + фр.), *автостоп* (гр. + англ.), *автокараван* (гр. + англ.), *велотуризм* (лат. + фр.), *мотоготель* (гр. + фр.), *курортологія* (нім. + гр.), *аквапарк* (лат. + англ.) та ін. **Спелеотуризм** (гр. *spelaiou* – печера + фр. *tourisme* – туризм) – "подорож з метою вивчення печер" (Н. Сажнева, І. Арсененко, 156); **автостоп** (гр. *avto* - автомобільний + англ. *stop* – зупинення) – "різновид самовпорядкованого туризму з використанням у ролі засобів пересування попутних автомобілів безкоштовно або за невелику плату" (Н. Сажнева, І. Арсененко, 9) тощо.

Домінуючу роль серед внутрішньомовних чинників, що зумовлюють залучення запозичених одиниць до терміносистеми галузі туризму, відіграють:

1) відсутність в українській мові еквівалентного слова для нового предмета чи поняття (ця причина є основною при запозиченні): *автостоп, ваучер, траверс, туризм, турне, трекінг, турсайт, скі-тур* тощо; 2) тенденція до використання одного запозиченого слова замість описового звороту: *табір для автотуристів – кемпінг; готель на воді – флотель, подорож за обраним маршрутом – тур; причіпний дачний будиночок на колесах – трейлер; спеціальна територія для туристських змагань – туродром* тощо; 3) прагнення до точності, конкретизації реалій туризму, що нерідко призводить до появи різних видів синонімів: *привабливість – атрактивність; путівка – тур; привал – бівак; льодовик – глетчер; хижа – бунгало; наплечник – рюкзак; спорядження туриста – екіпіровка туриста, відпочивальник – рекреант* тощо; 4) потреба в деталізації відповідного значення при необхідності мати слово з більш вузькою семантикою, наприклад: *подорож – тур- турне.*

Подорож (у широкому значенні) – “поїздка або пересування пішки по місцях, віддалених від постійного місця проживання” (Н. Сажнева, І. Арсененко, 123) **тур** – “туристська подорож за обраним маршрутом і визначеними метою, терміном, комплексом послуг” (Н. Сажнева, І. Арсененко, 171); **турне** (у вузькому значенні) – “подорож за круговим маршрутом” (Н. Сажнева, І. Арсененко, 190) тощо.

Вживанню іншомовних запозичень у ролі термінів туризму сприяє як їх міжнародний характер і універсальність, так і те, що цим одиницям “не притаманні лінгвальні й екстралінгвальні асоціації, що заважають виконувати функції терміна загальнозживаним словом” [9, 15]. Запозичені терміни, як правило, входять у національну термінологію “як готові мовні одиниці разом з поняттями й реаліями, назвами яких вони є” [5, 29] і залучаються до всіх процесів, що відбуваються у мові-реципієнті.

Нові іншомовні терміни запозичуються термінологією туризму або разом з поняттями суміжних з туризмом наук: *геотурсистема, геогігієна (географія), бальнеологія, курортологія (медицина), кліринг, калькуляція, ваучер (економіка)* тощо, або ж безпосередньо з інших мов, у яких ці лексеми є термінами туризму: *бремсберг, айсбаль, альпеншток (нім.), туризм, турист, тур, вояж (фр.), кемпінг, караванінг, скі-тур, трекінг (анг.)* тощо. При цьому ступінь інтенсивності, характерний для процесу поповнення термінології туризму іншомовними запозиченнями, залежить від періодів становлення й розвитку цієї терміносистеми.

Так на початковому етапі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), іншомовні запозичення сприймалися як екзотизми і передавали поняття чужої, “неукраїнської” дійсності: *вояж, гід, акліматизація, бівак, екскурсія, лайнер, турне, туринг, турингіст, туринг-клуб, цикліст, циклізм* тощо. У 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. перевага надавалася власномовним туристським одиницям: *високогірний захисток (притулок), мандрівка, мандрівництво, мандрівний табір, наколесники (туристично-велосипедисти), наплічник, подорож, похід, прогульки (екскурсії), схоронище (туристське), таборування, шатро (намет)* та ін. З середини 30-х і до початку 90-х років ХХ століття іншомовні терміноодиниці потрапляли до української термінології туризму здебільшого через посередництво російської мови, до якої ці одиниці “надходили шляхом часткового запозичення, основним способом якого було калькування: туристські ліжж (за німецькою моделлю *die Tourenschi*), ходовий день (за англійською моделлю *motion-day*), дорожній чек (за англійською моделлю *travel-check*), льодовий молоток (льодоруб) (за німецькою моделлю *der Eispickel + die Beilpicke*)” та ін.

Як відомо, запозичені терміни відрізняються рядом зовнішніх ознак від власне українських. Під фонетичними ознаками розуміємо риси звукового складу слів, які не властиві українській мові: початкове **а**: *автостоп, агенція, агротуризм, айсбаль, акватель, альпеншток, анорак*; початкове **е**: *екскурсант, екскурсія, експозиція, емблема*; початкове **ф**: *флотель, фірн, філокартія та ін.*; поєднання двох і більше голосних у межах однієї морфеми: *акліматизація, бівак, адаптація та ін.*; кінцеві **-інг (-инг)**: *каньйонінг, караванінг, орієнтиринг, трекінг, туринг, яхтинг тощо (два останні терміни – застарілі).*

Словотвірні ознаки запозичених слів передбачають наявність певних суфіксів (**-ант, -ор, -ер, -ист (-іст), -изм (-ізм)**): *екскурсант, рекреант, траверсант, вояжер, кемпер, автостопер, турист, альпініст, туризм тощо.* Як зауважує О.Гурко, покликаючись на інших дослідників, при запозиченні морфологічна структура слова, як правило, не усвідомлюється носіями мови-реципієнта. Виділення того чи іншого словотвірного елемента відбувається згодом, коли створюється хоча б невелика група одноструктурних слів, що прийшли в українську мову разом із спорідненими словами [4, 654]. Лише у тому випадку, коли у мові, що запозичує, за допомогою виділеного словотвірного елемента створено хоча б одне слово, можна говорити про перфікси, суфікси та інші елементи стосовно конкретної мови [3, 110-111].

Так, у системі термінів з галузі туризму наявні групи однотипних слів, у яких вичленовується один з подібних елементів, що свідчить про запозичення певних словотвірних формантів (афікси або основи): **-ант** (*екскурсант, мігрант, рекреант, траверсант*); **-тель** (*акватель, ботель, готель, євротель, лотель, ротель тощо*); **-ес(а)** (*гідеса, стюардеса, хостеса*); **-іад(а)** (*альпініада, Ельбрусіада, тріада*); **-аці(я)** (*акліматизація, аквізиція, калькуляція, рекреація*). До словотвірних ознак також належать утворення складних слів без з’єднувального голосного: *блок-чартер, інклюзив-тур, інсентив-туризм, кантрі-туризм, карт-блани, пекідж-тур, скі-тур, тревел-чек тощо.* Наприклад: “Кантрі-туризм (від англ. *country* – сільська місцевість) – етнографічний туризм, один із видів пізнавального туризму, що набув поширення в сільській місцевості. Передбачає знайомство з фольклором, побутом корінного населення, народними традиціями, архітектурою та іншими

ментальними цінностями й стимулює розвиток інфраструктури території” (Н. Сажнева, І. Арсененко, 64).

У структурному відношенні запозичені терміни-слова, що увійшли до термінології туризму безпосередньо з мови-джерела, можна поділити на : 1) терміни з непохідними основами: *б'єф, бівак, вояж, гід, кроки, сальдо, серак, срета, фірн, цирк, яхта* та ін; 2) терміни з похідними основами: *боулдринг, караванінг, трекінг, яхтинг, рекреант, екскурсант, траверсант, альпініада, туриада, Ельбрусіада* тощо; 3) терміни – складні слова: *ботокемпінг, інклюзив-тур, мокемп, пекідж-тур, експрес-тариф, курзал, туроперейтинг, спецслалом* та ін.

Ішомовні слова, входячи до терміносистеми, зазнають відповідної фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації. Окремі з них виявляють високу словотвірну активність, формують широкі термінові гнізда: **екскурсія** — *екскурсійний, екскурсант, екскурсантка, екскурсантський, екскурсовод, екскурсознавство, екскурсбюро, екскурсункт*; **тур** — *туризм, турист, туристка, туристика, туристський, туристичний, туризмологія, туризмознавство, туризмознавець, туризмознавчий, турбаза, турбюро* тощо.

Активну взаємодію національного та ішомовного на морфемному і словотвірному рівнях ілюструють терміни-гібриди, що “виникають унаслідок контактування морфоелементів своєї і чужої мов і, стаючи оригінальним способом неологізації, переконують, що “мовна актуальність є реалізацією мовних потенцій тих сфер, де є наявною та чи інша упорядкованість конститuentів у їхніх взаємозв'язках” [11]. Слова-гібриди, утворюючи в спеціальних термінологіях відкриту лексичну множину, яка постійно й інтенсивно прогресує, “стають однією з найяскравіших прикмет лексичного й словотворчого національного простору нашого часу” [11, 27].

Структурний діапазон гібридних термінів туризму відбиває змістові межі термінованого поняття і охоплює такі одиниці:

1) самостійні однокореневі терміни: *атрактивність, бонітування, бронювання, маркування, сезонність, несезонність траверсування* тощо;

2) багатокореневі терміни: *автомандрівник, самостраховка, бальнеолікування, готелезнавство, екскурсознавство, крокометр, скеледром, туризмознавство, туризмознавець* тощо;

3) терміни-словосполучення: *авіатариф звичайний, екологічні стежки, карта прибуття, кільцевий маршрут, митна декларація, чартерний ланцюг, цикл рекреаційної діяльності* тощо.

Терміни-гібриди (“схрещені” терміни), утворені з генетично різнорідних елементів, набувають високої інформаційної потужності, що дозволяє сприяти основоположним тенденціям точності та економічності у будь-якій терміносистемі, у тому числі й терміносистемі туризму.

Семантичне засвоєння ішомовних слів передбачає “...включення подібних лексем до лексико-семантичної системи мови-реципієнта, встановлення різноманітних зв'язків між запозиченими і питомими елементами словника, включення запозичень до різноманітних рядів і ланцюгів залежностей, що у різних напрямках перетинають словниковий склад мови. Семантична адаптація свідчить про залучення нового слова до синонімічного ряду і відмежування його – смислове або стилістичне – від інших елементів цього ряду; виникнення антонімічних опозицій на ґрунті нової мови; набуття ним певного місця у семантичних структурах і мікроструктурах мови-реципієнта і зміни в них, зумовлені його входженням” [8, 98].

На характер протікання семантичної адаптації ішомовного слова, як слушно зауважує І.Сушинська, впливають декілька чинників. Це, передовсім, особливості семантики запозиченої лексеми: процес засвоєння в мові слова з конкретною семантикою на позначення реалії, відсутньої у мові-реципієнті, значно відрізняється від засвоєння лексеми з абстрактним значенням. Іншим чинником є вплив мови-джерела, а також мови-посередника. Цей вплив є істотним доти, доки мова-реципієнт контактує з мовою, з якої походить запозичене слово. Важливим аспектом, що зумовлює ступінь засвоєності, прискорює або уповільнює цей процес, є сукупність позамовних чинників: соціально-політичних і культурних обставин життя народу [14, 270].

Здійснивши аналіз запозичених одиниць, що функціонують у галузі туризму, на семантичному рівні, можемо виділити такі тематичні групи термінів:

1) загальнотуристські реалії та поняття (*тур, туризм, турист*);

2) види туристських подорожей (*вояж, інклюзив-тур, турне*);

3) назви місць розташування туристів (*бівак, готель, флотель, акватель та ін.*);

4) назви туристського спорядження (*айсбаль, айсфіфі, альпениток, бремсберг, рюкзак, карабін*);

5) назви туристської документації (*крокі, кадастр*);

б) назви природних перешкод, що зустрічаються у гірських походах (*бергшунд, б'єф, дольмен, кулуар, контрфорс, комин, лавина, рандкльофт, ригель, серак, серпантин, фірн, цирк*) тощо.

7) назви термінів, що вживаються у дотичних до туризму науках, зокрема топографії (*абрис, компас, маркірування, масштаб, орієнтир*) тощо.

Отже, як переконуємося, запозичення відіграють значну роль у формуванні терміносистеми туризму і є одним із закономірних джерел її поповнення та збагачення, чому сприяють процеси міжнародної та міжгалузевої інтеграції, входження України до складу світових і міжнародних туристичних організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. О принципах и методах лингвистических исследований. – М.: Наука, 1996. – 68.
2. Аристова В.М. Англо-русские языковые контакты. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 151 с.
3. Гринев В.С. Терминологические заимствования (краткий обзор современного состояния вопроса) // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – С.110-111.
4. Гурко О. Явище запозичення у термінології графічного дизайну // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника. Філологія. – Випуск XV – XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С.653-654.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Жлуктечко Ю.О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Вид-во Київського університету, 1966. – 136 с.
7. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
8. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови (семантична структура слова). – Харків: Вища школа, 1977. – 156 с.
9. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – 146 с.
10. Муромцева О.Г. Развитие лексики украинской литературной речи в 2 пол. 19 – на поч. 20 ст. – Харків: Вища школа, 1985.
11. Онуфрієнко Г. С. Особливості морфемної структури гібридних термінів з простою основою // Мовознавство. – 1992. – №3. – С.27 – 31.
12. Сажнева Н.М., Арсененко І.А. Рекреаційна географія та туризм (словник-довідник сучасних термінологічних понять): Навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2007. – 254 с.
13. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1988. – 328 с.
14. Сушинська І. Структурно-семантична типологія запозиченої лексики (на матеріалі творів письменників української діаспори) // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С.267 – 271.

There was made an attempt to analyze some term borrowings in the field of tourism. Some peculiarities of grammatical and semantic adaptation of the terms were outlined. There were cited some examples of term borrowings from different European languages which are the base of contemporary terminology in the sphere of tourism.

Key words: borrowings, intralinguistic borrowings, extralinguistic borrowings, semantic adaptation, grammatical adaptation.

А.В. Шумейкіна

АГЕНТИВНО-ПРОФЕСІЙНІ НАЗВИ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТИ)

У статті досліджуються дериваційні процеси у системі номінації осіб за професією, зокрема жінок. З'ясовано причини номінаційної маскулінізації іменникової категорії роду. Установлено, що словотвірні кореляції чоловічого і жіночого роду в словниках можуть мати відмінності у дефініціях, що зумовлено суб'єктивними й об'єктивними чинниками. Розгортанню та поповненню системи агентивно-професійних назв осіб жіночої статі сприяють продуктивні словотвірні процеси, вдосконалення регулярних суфіксальних кореляцій жіночого роду, багатозначність, оказіональна деривація, а також вплив суспільних змін на мову.